

VEDOMIE A SVEDOMIE FILOZOFIE* NEAKTUÁLNE O AKTUALITE FILOZOFIE

Svetové filozofické kongresy sa neschádzajú každý rok. Tých päť rokov, ktoré zvykne deliť jeden kongres od druhého, ak filozofov na dlhšie nerozdelia udalosti nezávisiace od ich vôle, predstavujú v horúčkovo napredujúcich moderných dejinách taký časový odstup, v ktorom sa nemení iba svet, ale zavše aj filozofia. Tak sa stáva svetové stretnutie filozofov príležitosťou nielen na konfrontáciu ich subjektívnych názorov, ale aj na hodnotenie celkového objektívneho stavu filozofie, jej vedomia aj svedomia.

Posledný predvojnový filozofický kongres sa konal roku 1934 v Prahe. V hustnúcej atmosfére výrazných politických úspechov nastupujúceho fašizmu pochopili jeho vtedajší účastníci, že objektívna idealita filozofie sa môže uchovať ako univerzálne vedomie sveta iba za predpokladu, že sa súčasne prejaví aj ako jeho univerzálne svedomie, lebo vedomie, ktoré sa zrieka záväzku vyslovovať hodnotiace súdy o sociálnej situácii sveta, ohrozuje v rovnakej miere ako budúcnosť sveta aj svoju vlastnú budúcnosť myslenia neobmedzeného vplyvom mimologických faktorov. Z Prahy vtedy zaznel hlas starostlivého rozumu, ktorým univerzálne vedomie filozofie vystríhalo každodenné vedomie partikulárnych sociálnych síl pred krátkozrakosťou sytej letargie, ktorej sa toto vedomie oddávalo, a vyzývalo ho k rozhodnému odporu voči fašizmu skôr, kým nebude neskoro. Varovný hlas pražského kongresu sa tým nespreneveril požiadavkám filozofickej relevancie, a to nielen preto, že sa fašizmus sám pokúšal zmiasť svetovú verejnú mienku pomocou prostriedkov bezočivo odcudzovaných filozofii. Spor s iracionalistickým svetonázorom fašizmu mal filozofický charakter nielen preto, že bol sporom o zmysel filozofickej činnosti človeka, sporom o to, kde a ako majú smerovať dejiny. Pražský kongres sa nezabudnuteľne zapísal do letopisov filozofického myslenia, vďaka tomu, že práve v tejto filozoficko-dejinnej súvislosti obnovil jasné vedomie starých racionalistických a humanistických právd a odhalil hrozivú priamočiarosť logiky, spájajúcej filozofický iracionalizmus s politickým násilím a reakčnými malformáciami historického vývoja ľudstva.

Pochopiteľné reminiscencie dávali v týchto súvislostiach československým filozofom, prichádzajúcim na XIV. filozofický kongres do Viedne, nádej, že svetová filozofická verejnosť neprejaví roku 1968 menej prezieravosti k znepokojivým zjavom v sociálnej situácii súčasného sveta ako roku 1934. Podobne ako kedysi pripadla Československu opäť smutná úloha skúšobného kameňa odhodlanosti sveta zachovať vernosť racionalistickým a humanistickým úbežníkom jeho dejinného pohybu. Dejiny českého a slovenského národa sa situujú v takom geopolitickom priestore, v ktorom sa sloboda týchto národov takmer v každej historickej epoche vždy nanovo konfrontuje s vonkajším politickým násilím, ale v ktorom tiež žiaden násilný zásah do ich dejinnotvorného úsilia neostáva bez následkov, ďaleko prekračujúcich rámec ich osudov. Použitie násilia v srdci Európy signalizuje vždy chorobné zmeny v živote celého európskeho spoločenstva národov a

* Text referátu predneseného na schôdzi Slovenskej filozofickej spoločnosti dňa 25. 10. 1968.

blízkosť nebezpečných celoeurópskych otrasov. Viac ako za tridsať rokov, ktoré delia XIV. viedenský kongres od IX. pražského kongresu, stal sa svet napokon takým súvislým a tesným, že už nie je možné ostať ľahostajným voči osudom ktoréhokolvek národa, nech už je vystavený nebezpečenstvám v Československu, Biafre, alebo Vietname a bolo preto možné očakávať, že pozornosť predstaviteľov svetového filozofického myslenia bude upriamená práve na znepokojivú politickú situáciu, v ktorej sa svet v auguste tohto roku znova ocitol. Tlmočím len dojem mnohých — a to nielen československých — účastníkov XIV. filozofického kongresu, keď poviem, že sa tak z celého radu príčin nestalo a že kongres svoj najzávažnejší problém nastolil vlastne mimo svojho programu a rámca ako problém diskrepancie medzi tradíciou a súčasnosťou filozofie, nesúladu medzi jej vedomím a svedomím.

Československé udalosti z augusta tohto roku zohrali tak úlohu činiteľa, ktorý urýchlil obnaženie rozporov už dlhšie oslabujúcich filozofické myslenie našich čias, rozporov, ktoré majú pre filozofiu krajne trpkú príchuť. Neodcudzuje sa v nich iba vedomie filozofie jej svedomiu, poznanie jej morálnym záväzkom a naopak, ale súčasne jedno aj druhé odkazu najlepších filozofických tradícií. Poznanie filozofie zabúda v týchto rozporoch na svoje ľudské poslanie a zmysel, zatiaľ čo sa v nich morálka spreneveruje svojej povinnosti využívať výsledky poznania na objasnenie súčasnej skutočnosti ľudstva a na projekciu a realizáciu jeho lepšej budúcnosti.

Bolo by preto zjednodušením vecí povedať, že nad XIV. filozofickým kongresom vznikol rušivý tieň československých udalostí, premietajúcich sa skutočne do celého jeho priebehu. Na viedenský kongres padol predovšetkým tieň neuspokojivého stavu samej filozofie, lebo on bol rozhodujúcou príčinou, prečo sa jeho rokovania vyhýbali pálčivým problémom dnešného sveta a prečo každý pokus o ich filozofické nastolenie pôsobil ako rušivý zásah hladkej realizácie organizačných a programových príprav kongresových rokovaní.

Tieto kritické slová majú, ako vidno, všeobecnú platnosť a týkajú sa preto marxistických filozofov v nemenšej miere ako nemarxistických. Marxistických azda ešte o to viac, že práve oni v rade formálnych vyhlásení deklarovali humanistický charakter vlastného filozofického stanoviska. Práve z ich strany pôsobila snaha obísť pálčivé sociálnopolitické problémy súčasného sveta mimoriadne nepriaznivo, lebo to boli marxisti, ktorí na doterajších kongresoch prebojovali princíp sociálnej angažovanosti filozofie, aby sa ho tentoraz ústami Adama Schaffa na druhom kolokviu o Marxovi výslovne zriekli. Hoci práve na viedenskom kongrese vystúpila názorová diferenciácia medzi marxistickými filozofmi veľmi ostro na povrch, nezmenilo to nič na neuspokojivosti celkového dojmu z marxistického myslenia, tak ako bolo na kongrese predstavené. Prispela k tomu v nemalej miere aj zložitost situácie, v ktorej sa na ňom ocitli jeho československí účastníci, a v ktorej veľa dôvodov hovorilo v prospech mlčania, pre ktoré sa napokon sami dobrovoľne rozhodli. Po uplynutí určitého časového intervalu môžeme toto rozhodnutie kriticky vážiť a azda aj odsúdiť ako viac pohodlné ako zodpovedné, ale dôvody, ktoré československých filozofov viedli k mlčaniu, nie je možné ani dnes považovať za osobné.

Za týchto okolností nečudo, že najvšeobecnejším výsledkom XIV. medzinárodného filozofického kongresu vo Viedni bolo napriek všetkej bohatosti jeho programu a bezchybnosti jeho organizačného zabezpečenia rakúskymi usporiadateľmi — či skôr práve preto — široké sklamanie. Priebeh kongresu nesplnil očakávanie azda ani jedného z mnohých filozofických smerov a škôl, ktoré boli na ňom zastúpené svojimi predstaviteľmi. Odklon od aktuálnej sociálnej problematiky sveta, v ktorom filozofia vzniká a pôsobí, zbavil filozofov univerzálnych predmetov diskusie, a diskusia, ktorá

nemá spoločné predmety, prestáva byť dialógom, v ktorom by sa formulovalo univerzálne vedomie a rozpadá sa v zmes nesúvislých a bezúčelných monológov. Tento nedostatok kongresu bol natoľko očividný, že neunikol pozornosti ani filozofickej mládeži, ktorá bola viac ako iba vonkajším pozorovateľom kongresového diania. V jednom z mnohých letákov, v ktorých vyjadrovala táto mládež svoje vlastné stanoviská, sa popravde hovorí, že „... čítanie referátov, ktoré nepredstavujú viac ako monológy a nesúvislé filozofické stanoviská, nielen znemožňujú sústavnú diskusiu, ale prináša tiež ezoterické teórie, ktoré rušia kritickú dialektiku teórie a praxe. Teória, ktorá sa odcudzuje praktickej aplikácii, nemení, ale len formalizuje skutočnosť, pretože uvádza v súlad sovietsky dogmatizmus (ČSSR) s americkým imperializmom (Vietnam). Takáto „filozofická prax“ prekrúca charakter tohto svetového kongresu a robí z neho akademický Olymp profesorov bojujúcich s veternými mlynmi. Čo je navyše chápané ako alibi pre snahu držať sa stranou chaotického sveta.“

Čo sa však vlastne dalo od videnského kongresu očakávať?

Veď už sám proces formovania jeho programu prezrádzal ťažkosti, s ktorými museli jeho rakúski organizátori zápasíť, aby našli optimálne rámce kongresových rokovaní. V troch po sebe nasledujúcich predprogramoch kongresová problematika neprestajne expandovala a čoraz viac strácala vnútornú súvislosť, ktorá by mohla poslúžiť ako jednotniaca základňa filozofického dialógu. Rozrastanie tejto problematiky do šírky aj do hĺbky relativizovalo nielen praktické možnosti účastníkov kongresu byť jeho ozaj aktívnymi účastníkmi, ale aj predstavy o predmete a rozsahu filozofie, s ktorými na kongres prichádzali. XIV. filozofický kongres nebol teda iba najpočetnejšie predvolaným kongresom v histórii svetových stretnutí filozofov, ale aj programovo najrozsiahlejším, najdiferencovanejším a aj najnáročnejším filozofickým podujatím, aké sa kedy konalo.

Podatť nie vyčerpávajúci, ale hoc aj len uspokojivý obraz o priebehu kongresu, na ktorom vyše 4000 účastníkov prerokovávalo po 7 dní — na 5-ich plenárnych zasadnutiach, okrem inanguračného v 8 kolokviách, v rade zasadaní 13 sekcií a 13 pracovných skupinách, nehovoriac o užších stretnutiach, zasadaniach medzinárodných filozofických spoločností, rôznych konzultáciách a verejných prednáškach — nepredstaviteľne rozsiahlu a mnohotvárnú problematiku, je ozaj nad ľudské sily a neostáva teda iné, ako odkázať na oficiálny program kongresu a na jeho dokumenty, v ktorých sa postupne uverejnia všetky relevantné príspevky, ktoré na jeho pôde odznali.

Vedomie súčasnej filozofie sa v rokovaniach kongresu predstavilo ako tranzitívne vedomie, poznačené všestranne búrlivosťou vývinového procesu. Ak sa univerzálnosť filozofického vedomia prejavovala v minulosti ako hľadanie podstaty bytia a ak neskôr nadobudla podobu myslenia o ničom ako o kvalitatívnej medzi bytia, zdá sa, že sa dnes filozofia ozaj snaží dospieť k univerzálnej výpovedi o bytí myslením o čomkoľvek.

Milan Prúcha vyslovil svojho času práve v tejto súvislosti odôvodnené pochybnosti o konzistencii dnešného vedomia filozofie s jej historickou tradíciou a tieto pochybnosti sú zrejme rovnako oprávnené aj vo vzťahu k celkovému poslaniu filozofického myslenia v našich dňoch.

Filozofia, ktorá v začiatkoch západoeurópskej kultúry nahrádzala vedu a zaplňala špekuláciou biele miesta na nedokonalej mape ideálnej reprodukcie sveta, ocitá sa dnes v situácii, keď ju veda začína vytláčať aj z tých oblastí, ktoré pre ich všeobecnosť vždy považovala za výsadné sféry svojho špecifického uplatnenia.

Sebaistota scientistického prúdu v súčasnom filozofickom myslení vyznieva v tejto historickej súvislosti hlúcho, lebo sa v nej vyjavuje ako forma rezignácie pred agresivitou — do značnej miery ospravedlniteľnou práve nemohúcnosťou filozofie — pozitív-

neho vedeckého poznania. Ako hodnotové stanovisko je teda scientizmus odplatou, ktorou veda trestá filozofiu za jej niekdajšie nadradovanie sa vede.

V scientizme sa filozofia mení z „kráľovny vied“ v púhu „ancilla scientiae“, aby obsluhovala metodologické postrehy modernej vedy bez práva na vlastné rozumové stanovisko.

Filozofia by však v situácii slúžky nsmela už raz byť, aby sa dalo predpokladať, že znovu nevyvinie úsilie o presadenie svojej nezávislosti. Tým skôr, že sa dnes scientistická deformácia filozofie na všetkých stranách pociťuje ako absencia všeobecného univerzálneho vedomia, a teda ako rezignácia na filozofiu ako takú. Rozmanitosť a množstvo úloh, nakladaných dnes na filozofiu, nesmie odvádzať jej pozornosť, od jej podstatnej úlohy zovšeobecňujúceho a zjednocujúceho rozumu. Filozofia musí preto aj dnes ostať „philosophia prima“ — nie vo wolffovskom, ale v aristotelovskom zmysle — aby vôbec ostávala filozofiou.

Treba popravde priznať, že filozofiu by veda do jej dnešnej neutešenej situácie nikdy nemohla doviesť, keby k nej filozofia sama neprejavila organickú slabosť. Zodpovednosť filozofie za stratu jej univerzality je v podstatnej miere zodpovednosťou za „stratu transcendencie“, ktorá svojou negatívnou silou dosiaľ zjednocovala realitu ako pozitívne danú všeobecnosť a za túto stratu nesie zodpovednosť výhradne filozofia. Filozofia nedokázala nastoliť problém transcendencie ozaj filozoficky — t. j. všestranne a všeobecne — a za túto svoju nemohúcnosť platí dnes zaslúžene otrasom, ak nie vôbec stratou nezávislého postavenia v kontextoch súčasnej duchovnej kultúry.

Vracajúcou sa ozvenou kongresových rokovaní bolo zdôrazňovanie faktu, že filozofia je poznaním, no toto tvrdenie bolo pri jeho abstraktnosti len dokladom nepochopenia situácie, v ktorej treba hájiť filozofiu proti formalizujúcemu racionalizmu nemenej ako proti iracionalizmu. Súčasne aj priznaním komplexov zužujúcich filozofiu pri pohľade na oslepujúce výsledky modernej vedy. Filozofia sa však dnes nemôže vyrovnáť vede tým, že sa ju bude snažiť nahrádzať, a tým menej sa jej prirodzene môže vyrovnáť, ak jej bude slepo slúžiť. V oboch prípadoch sa pristihujú Minervinej sove krídla skôr, ako stačila vôbec vyletieť. Filozofia musí nájsť sama seba, aby získala nazad svoju stratenú sebadôveru, a cesta k nej je návratom k transcendencii v tom zmysle, že iba hľadisko transcendencie — t. j. v najširšom zmysle všetkého toho, čo vychádza za hranice našej empirickej skúsenosti, na ktorej buduje veda — môže poskytnúť filozofii špecifičnosť vlastného nezameniteľného stanoviska. Filozofia, ktorá disponuje vedomím transcendencie, nemusí sa obmedzovať na reorganizáciu poznatkov vedy, ale môže rozširovať ich zmysel tým, že hodnotí ich cenu ako výraz toho, čo je, z hľadiska toho, čo nie je, alebo čo môže, či dokonca má byť. V tejto funkcii hlasu „ničoty“ či hlasu „možného“ a „žiadúceho“ nemôže filozofiu nahradiť žiadna veda, z toho jednoduchého dôvodu, že veda, ktorá začína hovoriť o niečom, čo nie je, prestáva byť tým okamihom vedou.

Nie je náhodou, že v „zabudnutí transcendencie“ sa aj vo Viedni zhodli smery veľmi rozdielnej proveniencie, ale totožné v tom, čo je dnes typické pre charakteristiku ochabnutého svedomia dnešnej filozofie. Spoločnou platformou všetkých týchto smerov je ich poplatnosť realite, pochopenej ako nemenný „status quo“, nech už má pritom realita iba abstraktnú alebo aj konkrétnu sociálnu platnosť. Avšak ani východisko, ponúkané v tejto situácii kresťanským transcendentalizmom, nie je dostatočne otvorené, aby mohlo zabezpečiť tvorivej obrode filozofie ako univerzálneho rozumu dostatočne široké perspektívy rozvoja.

Obnova narušenej kontinuity historického vývinu filozofického myslenia predpokladá predovšetkým zásadné prehodnotenie doterajšieho chápania samotnej transcendencie. Ak nemá byť tento návrat k tradičnému pojmu a problematike filozofie krokom nazad,

musí byť „transcendencia“ oslobodená od všetkých jednostranností, zavádzajúcich doteraz filozofický transcendentalizmus na známe neplodné cesty. To znamená, že ju nesmieme chápať ani ako len problém podstaty bytia, ani ako len problém bytia ničoty, ani ako iba otázku noumenálneho sveta, či nesmrteľnosti človeka a absolútosti boha. Iba vtedy sa môže filozofia vymaniť zo zajatia jednostranných hľadísk, na ktorý ju odsudzuje scientizmus, a nadobudnúť stratenú metafyzickú dimenziu bez nebezpečenstva, že sa opäť stane „metafyzikou“.

Hľadiská týchto problémov predznamenávajú bezpochybné mnohé plodné cesty, ktorými sa rekonšiderácia „problému transcendencie“ bude musieť uberať. Syntetickú odpoveď na otázku povahy transcendencie však tradičné pohľady sotva môžu sprostredkovať bez pomoci modernej vedy, ktorá radikálnym spôsobom skorigovala smery, v ktorých ešte donedávna obmedzovala transcendencia realitu bytia a myslenia. Riešenie „problému transcendencie“ je teda pozitívnu aj negatívnu úlohou. V žiadnom prípade nejde pri ňom iba o to, postaviť problém filozofického „prekročenia“ hraníc skutočného komplexne a radikálne ako otázku toho, čo dnes z hľadiska skutočného možné je a čo možné nie je, a teda ako úlohu, ktorej riešenie umožňuje človeku oslobodiť sa prostredníctvom filozofie od zotročujúcej závislosti na mimo jeho vôľu danej „realite“, nech už je akejkoľvek povahy. Ide totiž aj o to, zrušiť moc falošných transcendentálnych abstrakcií nad vôľou človeka, nech už sa k nemu prihovárajú v mene lepšie znejúcich nadindividuálnych cieľov.

Obnova filozofie ako univerzálneho vedomia sveta si, ako vidno, nežiada nič viac a nič menej, ako obnovenie všestrannosti a jasnozrivosti ľudského rozumu a jeho oslobodenie z obmedzujúcich väzieb úzkej funkcionálnej účelnosti, do ktorých je v dnešnom svete zapriahnutý požiadavkami praxe. Iba vtedy, keď rozum nadobudne späť svoju plnú autonómiu, vráti sa mu odhodlanosť, ktorá mu chýba, aby si mohol položiť aj podstatnú otázku svojho filozofického svedomia: otázku, ktorá z hľadiska rozumného relativizuje skutočné a pýta sa po tom, čo síce nie je, ale čo má byť.

Ak filozofický scientizmus má svoj podiel viny na tom, že súčasné vedomie filozofie stratilo súvislosť s jej svedomím a že toto svedomie bolo obsahovo vyprázdnené a obetované rozkladnej kritike morálneho formalizmu a deontického logicizmu, vyzbrojuje na druhej strane práve on filozofiu prostriedkami, sľubujúcimi upevniť autoritu rozumu v otázkach morálky a zvýšiť jej vplyv na chod vecí v dnešnom svete. Napokon aj prebudená zodpovednosť vedcov za spoločenské dôsledky aplikácie vedeckých poznatkov je významným apelom na obnovu morálnych funkcií filozofie, lebo žiadna veda sama osebe nie je v stave domyslieť do konca dôsledky svojich vlastných objavov a sformulovať zodpovedné a spoľahlivé morálne normy ich sociálneho uplatnenia. Filozofia a filozofi nemôžu zo seba striasť v tejto súvislosti povinnosť zaujať morálne hodnotiace stanoviská k súčasnej situácii sveta a človeka v ňom, lebo takéto hodnotenie je záväzkom vyplývajúcim bezprostredne z univerzality filozofie ako vedomie. Či aj toto hodnotenie bude univerzálne, závisí od celého radu okolností, ktoré dnes robia z „univerzálneho svedomia“ filozofie skôr ideál budúcnosti ako prísľub najbližších dní. Ak však je takéto svedomie vôbec dosažiteľné, je dosažiteľné iba cestou filozofie, ktorá sa iba po jeho dosiahnutí môže považovať za totálny výraz rozumových schopností človeka.

Nedá sa len súhlasiť so slovami, ktorými Hans-Georg Gadamer uzatváral slávnostnú úvodnú prednášku viedenského kongresu: „Neobávajte sa, že budem na záver odporúčať filozofov ako expertov na rozum, aby som sa pokúsil presadiť silu rozumu proti možným rozumným pochybnostiam takýmto rozšírením zoznamu existujúcich odborníkov. Nemali by sme sa vystavovať zosmiešneniu, aké by nám hrozilo, keby sme vydávali onú univerzálnu vec — rozum — za niečo osobitné, čo je vyhradené iba nám, alebo tvrdili, že

rozum sa môže stať mocným výhradne naším prostredníctvom. Možno, že je protirečným, aby mal rozum akúkoľvek moc, či vládol voľakde, a možná, že je to celkom v poriadku, že toto zvedavé spoločenstvo filozofov zostáva celkom nezbadané v silovej hre mocenských zápasov medzi národmi, štátmi, triedami, náboženstvami, „svetonázormi“ a ekonomickými systémami. Tieto sily si neosobujú, že hovoria v mene rozumu. Tým však poškodzujú seba samých, lebo je len rozumné uvedomiť si medze vlastných náhľadov a osvojiť si lepšie náhľady odtiaľ, odkiaľ môžu prísť.“ Gadamer uvažuje v týchto slovách o užitočnosti rozumu v kategóriách rozumu, ale inakšie sa o nej ani uvažovať nedá. Lebo tam, kde končí rozum, tam niet ani dôvodov na znepokojovanie sa nad stavom a jednotou vedomia a svedomia filozofie. Ak výsledky XIV. medzinárodného filozofického kongresu vo Viedni končia vôbec akýmsi ponaučením, potom je ho možné vysloviť práve v tejto súvislosti. Zápas o obnovu filozofie ako jednoty univerzálneho vedomia a svedomia človeka je zápasom o zachovanie rozumu v svete rozvrátenom bojom súperiacich síl, sledujúcich bezohľadne svoje partikulárne záujmy. A, prirodzene, tiež naopak.

Juraj Suchý